

El treball esclau a la ciutat de València al final de l'edat mitjana (1375-1425)

per Francisco Javier Marzal Palacios

RESUM:

Partint del fet indiscutible del caràcter laboral que tenia l'esclavitud, aquest article se centra en el treball efectuat pels esclaus en la València dels anys 1375-1425, un tema fins ara mal conegut en detall. A partir d'una base documental àmplia, s'intenta arribar al coneixement de quines eren les activitats laborals exercides tant pels esclaus com per les esclaves. L'article es tanca amb diferents consideracions sobre el treball esclau.

PARAULES CLAU:

Esclavitud, treball esclau, València, baixa edat mitjana.

ABSTRACT:

Starting from the undeniable fact of slavery's role within the world of labour, this paper focuses on the types of work carried out by slaves in Valencia during the period 1375-1425, a topic which, so far, has not been the subject of detailed research. On the basis of a broad documentary evidence, this paper tries to ascertain which kinds of jobs were performed by slaves, both male and female. It ends with various general observations regarding slave work.

KEY WORDS:

Slavery, slaves work, Valencia, Late Middle Ages.

Tot i l'escàs coneixement que es té encara de l'esclavitud a la València baix-medieval, els darrers anys del segle XIV i els primers del XV (sobretot aquests últims) poden considerar-se afortunats, perquè són relativament nombrosos els estudis que es refereixen a aquest període. Uns estudis que, cal precisar-ho, han de ser vistos com a aportacions puntuals (encara que no per això exempts de valor) al tema de l'esclavitud a València, en abordar aspectes molt concrets d'aquesta i limitar-se, en tots els casos, a l'esclavitud sarraïna. En molts d'ells, i com no podia ser d'una altra manera, la qüestió del treball esclau s'hi troba present, abordada amb major o menor amplitud. I la imatge que se n'ofereix és clara: una activitat pròpia d'homes exercida en el sector secundari i en molta menor mesura en el terciari, en estar els esclaus bàsicament en poder d'artesans de diverses professions i de mercaders. Una imatge, com d'altra banda ho són totes, deutora de la documentació emprada per a la realització d'aquests estudis, i que no és una altra que la procedent de la Batllia General del regne, i en con-

cret diferents registres d'entrada d'esclaus i d'eixida de lliberts, que per a la cronologia esmentada tenen com a protagonistes quasi exclusius a homes sarraïns. D'aquestes persones, en coneixem el comprador inicial, en el cas que es tracte de la seva entrada a València, o el propietari final, la persona de qui es van rescatar, si és que es tracta de la seva eixida.¹ Amb tot, no és aquesta l'única imatge que la historiografia projecta sobre el treball esclau a València. En tenim una altra, una imatge de diversitat quant al sexe dels esclaus (i al seu origen), quant a la professió o condició social dels propietaris i quant a les tasques exercides per aquests esclaus. Una imatge, això no obstant, que es refereix genèricament al conjunt dels segles XIV i XV, que no entra en detalls i que moltes vegades no es forja a partir d'estudis específics sobre l'esclavitud, sinó del coneixement que els autors que la projecten tenen de la documentació notarial valenciana, on es poden apreciar aquests trets de diversitat, i del coneixement igualment de les realitats esclavistes d'altres ciutats espanyoles o estrangeres, que els porta a assimilar amb elles la valenciana.²

1. D'aquest conjunt d'estudis que s'ocupen del tram final del segle XIV i de l'inicial del XV, només assenyalarem ara els que d'alguna manera fan referència al treball esclau, tot i reiterant que aquesta qüestió, la del treball esclau, no és central i que, per tant, està tractada en bastants casos molt somerament. Així, J. HINOJOSA MONTALVO, «Tácticas de apresamiento de cautivos y su distribución en el mercado valenciano (1410-1434)», *Qüestions Valencianes*, I, 1979, 5-45, en especial 29-31; V. CORTÉS ALONSO, «Los pasajes de esclavos en Valencia en tiempo de Alfonso V», *Anuario de Estudios Medievales* 10, 1980, 791-819, en especial 798-802; A. DÍAZ BORRÁS, «Los redentores valencianos de cautivos sarracenos durante el siglo XV», M. T. FERRER I MALLOL i J. MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a la llibertat. Esclaus i lliberts a l'Edat Mitjana*, Barcelona, CSIC, 2000, 511-526, en especial 511-518; A. DÍAZ BORRÁS, «Los cautivos musulmanes redimidos en Valencia», G. CIPOLLONE (ed.), *La liberazione dei 'cattivi' tra Cristianità e Islam. Oltre la crociata e il gihad: tolleranza e servizio umanitario*, Ciutat del Vaticà, Gangemi Editore, 2000, 737-747, en especial 739-744; i R. SIXTO IGLESIAS, «Emigrantes musulmanes y cautivos norteafricanos en Valencia (1428-1433)», *VI Simposio Internacional de Mudejarismo*, Terol, Instituto de Estudios Turolenses, 1996, 357-364, en especial 357-360, pàgines en les quals l'autor fa unes interessants reflexions sobre el treball esclau, posat en comparació amb el treball lliure majoritari. Per a l'any 1385 comptem amb un estudi en què s'apunta una certa diversitat quant a compradors i treball esclau, en recollir les actes de venda davant notari d'una presa capturada en la mar, composada d'homes, dones i nens, tots ells nord-africans, R. CARIÑENA BALAGUER i A. DÍAZ BORRÁS, «Corsaris valencians i esclaus barbarescs a la darrerria del segle XIV: una subhasta d'esclaus a València el 1385», *Estudis Castellonencs* 2, 1984-1985, 439-456, en especial 451-452.

2. Un exemple paradigmàtic del que acabem d'exposar, P. IRADIEL MURUGARREN, «Valencia y la expansión mediterránea de la Corona de Aragón», *Catàleg de l'exposició «La Corona d'Aragó. El regne de València en l'expansió mediterrània (1238-1492)»*, València, Corts Valencianes, 1991, 81-88, en especial 86. Prou anys abans, al començament dels seixanta, un altre historiador, Leopoldo Piles, remarcava aquesta diversitat en el sexe dels esclaus, en les professions dels propietaris i en les tasques dutes a terme pels primers, si bé ho feia no tant a partir d'un coneixement profund de la documentació notarial valenciana com de l'extrapolació a València del que havia apuntat en el seu moment Charles Verlinden per a Catalunya i Mallorca, L. PILES ROS, «Las clases sociales en Valencia. La esclavitud a fines de la Edad Media», *Anales del Centro de Cultura Valenciana* XXIV, 1963, 1-24, en especial 13-14 i 18. La visió de conjunt més recent de l'esclavitud

El treball esclau a la València dels segles XIV i XV, per tant, està encara per estudiar amb una mínima profunditat. Aquest és precisament l'objectiu del present article. Tractem de penetrar en els seus detalls, en les seues particularitats, i això per a una cronologia molt concreta, els anys 1375-1425, sent conscients que el que assenyalarem ja s'ha dit en part per a València i en molt major grau per a d'altres centres urbans. Partim per a això de la nostra pròpia investigació sobre l'esclavitud valenciana del final del segle XIV i el principi del XV, sobre els seus aspectes econòmics i socials, plasmada en forma de tesi doctoral.³ Són dos en concret els aspectes que ens dispoem a abordar. En primer lloc, assenyalarem l'estructura de la propietat dels esclaus per part dels habitants de la ciutat de València i els treballs duts a terme pels esclaus. En segon lloc, i en part derivat de l'anterior, efectuarem diferents consideracions sobre el treball esclau.

Propietaris i treballs

Encara que resulte una obvietat, no creiem que estiga de més assenyalar d'entrada que la naturalesa de la presència esclava a València, com en la resta de ciutats i territoris, era laboral.⁴ Si els esclaus arribaven fins a València, o mi-

valenciana baixmedieval, referida això sí a la totalitat del regne i no únicament a la capital, obra de José Hinojosa, assenjala també aquests trets de diversitat que caracteritzaven el treball esclau a València, captats igualment des d'un bon coneixement de la documentació notarial local i de la realitat esclavista d'altres ciutats de l'espai mediterrani cristià, J. HINOJOSA MONTALVO, «De la esclavitud a la llibertat en el reino de Valencia durante los siglos medievales», FERRER I MALLOL i MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, 431-470, en especial 450-451, 454-455 i 469. Finalment, i encara que no es refereix només a València, en l'important estudi d'Antoni Furió sobre la funció econòmica de l'esclavitud en la Península Ibèrica baixmedieval podem trobar nombroses mostres d'aquesta diversitat que caracteritzava el treball esclau a la València dels segles XIV i XV, A. FURIÓ, «Esclaus i assalariats. La funció econòmica de l'esclavitud en la Península Ibèrica a la Baixa Edat Mitjana», FERRER I MALLOL i MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, 19-38. Hem de dir que en el principal estudi sobre l'esclavitud valenciana, el de Vicenta Cortés per al període dels Reis Catòlics, la imatge que es dona del treball esclau és la que hem denominat de diversitat. Això és així perquè a pesar d'emprar l'autora els registres d'entrada i sortida d'esclaus procedents de la Batllia General a què abans ens referíem, per a la fi del segle XV i el començament del XVI l'esclau tipus que hi apareix és el subsaharià, i no pas el sarraí, col·lectiu format tant per homes com per dones, i adquirit per gents de totes les professions o condicions socials per a l'exercici d'un bon nombre de tasques, V. CORTÉS ALONSO, *La esclavitud en Valencia durante el reinado de los Reyes Católicos (1479-1516)*, València, Ajuntament de València, 1964.

3. *La esclavitud en Valencia durante la Baja Edad Media (1375-1425)*, 2 volums, Facultat de Geografia i Història de la Universitat de València, 2006, dirigida pels doctors Paulino Iradíel Murugarren i Manuel Ruzafa García. En el moment de redacció d'aquest article, la tesi es troba en procés de publicació en CD-ROM per part del Servei de Publicacions de la Universitat de València.

4. És interessant, amb tot, la lectura de les línies que Antoni Furió dedica a aquesta qüestió, amb un repàs de les diverses postures sobre la importància del treball esclau, FURIÓ, «Esclaus i...», 20-21.

llor, si eren conduïts fins a València, era per ser dedicats a l'exercici de les més variades ocupacions laborals. Se'ls adquiria per treballar i la seva aportació laboral era el que justificava la seva presència a la ciutat. Resulten del tot normals, doncs, les nombroses mencions al treball esclau que trobem en la documentació. Mencions genèriques, com les que podem veure per exemple en testaments i promeses de llibertat. Com ara quan Aldonça Pardo de la Casta, vídua del cavaller Martí Pardo de la Casta, en fer testament concedia la llibertat a la seva esclava Joana, això sí, «sots tal vincle e condició: que aquella sia tenguda de servir al hereu meu davall scrit huyt anys». De la mateixa manera, entre les condicions imposades pel pare Pere de Rocabertí per concedir la llibertat al seu esclau Joan Miquel es trobava l'exigència que aquest últim «servirie per tres anys al dit proponent [Pere] bé e leyalment, e farie tots los manaments seus e de sa muller lícits e honests». ⁵ Esments un tant més concrets, en els quals se'ns presenta els esclaus exercint un treball: Como de Andrea, mercader florentí que habitava a València, afirmava haver vist l'esclava russa Caterina treballant per a Matteo Berardo, i en concret «fahent les fahenes de casa d'aquell com a esclava sua pròpia e fent los manaments d'aquell». Per la seva banda, Pere d'Anglesola, procurador fiscal del rei, recriminava al fabricant de cuirasses Joan Villalba el fet que no hagués estat diligent en la custòdia d'un esclau sarraí lliurat en comanda pel batlle general i que havia aconseguit escapar-se, i recordava al menestral que «se servia del dit Azmet, e fahia lo dit Azmet fahena per aquell, axí com si fos catiu seu propi». ⁶ Mencions, finalment, en les quals el grau de detall respecte a la tasca que feia l'esclau és molt alt: el fuster Joan Samora tenia un obrador en el mercat de la ciutat, «e quatre catius qui serraven»; a Francesquet, esclau del calderer Jaume Peralada, un altre calderer el veia exercir l'«offici de calderer en les cases del dit en Jacme Peralada». ⁷

5. Arxiu del Regne de València (d'ara endavant, ARV), *Protocols*, núm. 2850, Francesc Montsó (1420, març 1) pel que fa a l'esclava; ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 451, Requestes, mà 38^a, ff. 23r-24v i passa (1382, desembre 16), i en concret f. 23r (mateixa data) per a la cita, pel que fa a l'esclau. Respecte de les cites procedents de la sèrie Requestes del Justícia Civil, tant del segle XIV com del XV, hem d'assenyalar que indiquem en primer terme el punt en què localitzem la primera referència, i indiquem posteriorment en el seu cas el punt concret en què es localitza la cita assenyalada, essent aquesta sèrie com és complexa en la seva distribució, amb processos que s'estenen dins d'una mateixa mà o passen a d'altres mans (i fins i tot a d'altres volums).

6. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 854, Requestes, mà 6^a, f. 48v i passa (1411, març 31), i en concret núm. 855, Requestes, mà 12^a, f. 44v (1411, maig 9) per a la cita, pel que fa a Caterina; ARV *Batllia*, núm. 1430, Plets, 1^a mà de 1417, ff. 35r-39v i passa (1417, març 31), i en concret 2^a mà de 1417, f. 4r (1417, desembre 3) per a la cita, pel que fa a Azmet.

7. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 853, Requestes, mà 27^a, f. 6v (1410, octubre 10) per als esclaus del fuster; núm. 878, Requestes, mà 5^a, f. 1r i passa (1423, abril 26), i en concret mà 12^a, f. 34r (mateixa data) per a la cita, per a l'esclau del calderer.

Aquestes referències al treball esclau ens permeten introduir-nos en les qüestions que ara ens ocupen, les relatives a propietaris i treballs. Hi aprofundirem, sobretot en el segon punt, a partir de tipologies documentals ben diferenciades. Al coneixement de l'estructura de la propietat dels esclaus hi accedim a través de la documentació notarial i de la procedent de la Batllia General del regne. Quant al treball esclau, ens hi aproximem no tant a través de la documentació notarial, que almenys en el cas valencià s'hi presta poc,⁸ com dels registres del Justícia Civil (d'on procedeixen gran part dels exemples assenyalats anteriorment).⁹

Quant als propietaris, trobem esclaus en poder de gents de tots els sectors professionals i de condicions socials diferents.¹⁰ Ens hi podem aproximar a partir de les vendes contingudes en la documentació notarial i en la procedent de la Batllia General del regne:¹¹

8. Per a d'altres ciutats sí que tenim bones anàlisis sobre el treball esclau, elaborades a partir de la documentació notarial, potser més propícia que la valenciana. Així, i per assenyalar dues obres recents que a més s'ocupen de geografies i cronologies distintes, J. HERNANDO DELGADO, *Els esclaus islàmics a Barcelona: blancs, negres, llors i turcs. De l'esclavitud a la llibertat (s. XIV)*, Barcelona, CSIC, 2003, 135-169; i R. GONZÁLEZ ARÉVALO, *La esclavitud en Màlaga a fines de la Edad Media*, Jaén, Universidad de Jaén, 2006, 139-158.

9. Si la documentació del Justícia Civil, i més en concret la de la sèrie Requestes, ens ofereix resultats molt semblants als que aporta la documentació notarial per a qüestions tan significatives com l'arribada d'esclaus a València a través de la *trata* o la composició en procedència i sexe del col·lectiu esclau, no hi ha motiu per dubtar que també ens ofereix una imatge vàlida dels treballs duts a terme pels esclaus, per bé que limitada a la menció d'una sèrie d'activitats. La sèrie Requestes ens mostra sobretot esclaus amb ocasió de fugues, proclamacions de llibertat o malalties després de la seva adquisició, i constitueix un fons documental molt escassament utilitzat fins ara en l'estudi de l'esclavitud valenciana. Per a aquesta similitud entre la imatge oferta per la documentació notarial i l'oferta pels registres del Justícia Civil en aspectes com la *trata* o la composició del grup esclau, MARZAL PALACIOS, *La esclavitud en Valencia...*, volum I, 249-336 i 451-547. Comptem amb un altre fons documental, dipositat també en l'ARV, el de Governació, que a grans trets s'assembla al de Justícia Civil. Debra Blumenthal ha publicat recentment un estudi sobre l'esclavitud a partir dels seus registres, referit en concret a la segona meitat del segle XV, i encara que l'estudi no se centra en el treball esclau, ni en cap altre aspecte econòmic, la seva simple lectura ja deixa veure que la documentació de Governació (d'altra banda escassa per a la fi del segle XIV i el començament del XV) ofereix molta i molt bona informació sobre aquests temes, D. BLUMENTHAL, "Demandes de llibertat": demandas de esclavos en el medioevo tardío valenciano», *Debate y Perspectivas: cuadernos de historia y ciencias sociales* 4, 2004, 23-36. Com a mostra de les possibilitats que ofereix la documentació de Governació per al coneixement del món del treball (no ja de l'esclau sinó en general) a la València baixmedieval, es pot veure J. CASTILLO i L. P. MARTÍNEZ, *Els gremis medievals en les fonts oficials: el fons de la governació del regne de València en temps d'Alfons el Magnànim (1417-1458)*, València, Institutió Alfons el Magnànim, 1999.

10. Quan parlem d'esclaus, ens referim tant a homes com a dones, perquè a la València del trànsit del segle XIV al XV els uns i les altres estaven ben representats numèricament. En aquest sentit, i si prenem com a base les vendes d'esclaus contingudes en la documentació notarial (hem consultat gairebé tota la documentació conservada per a l'últim quart del segle XIV i una bona part per al primer del XV), amb el que ens trobem és amb un 59,37% d'esclaves enfront d'un 40,62% d'esclaus (per a un total de 1.275 subjectes, 757 esclaves i 518 esclaus).

QUADRE 1

Esclaves comprades per valencians entre 1375 i 1425 a partir de les vendes enregistrades en protocols notarial i als llibres de la Batllia General del Regne, segons la professió o condició social dels compradors, en percentatge.

Sector primari:	1,20%
Sector secundari	25,78%
Construcció i vidre:	0,75%
Tèxtil:	10,50%
Pell i couro:	4,20%
Fusta:	0,75%
Metall:	2,54%
Alimentació:	6,30%
Altres:	0,60%
Diversos:	0,15%
Sector terciari:	48,27%
Comerç:	32,38%
Transport marítim i terrestre:	1,35%
Hostaleria:	1,05%
Art i cultura:	0,45%
Medicina i sanitat:	4,34%
Dret, lleis i justícia:	7,80%
Administració reial i municipal:	0,90%
Ciudadans:	12%
Habitants:	1,50%
Noblesa:	6,14%
Clero:	1,65%
«Mixtos»:	3,44%

Per a una descripció del col·lectiu esclau en una cronologia immediatament posterior a 1425, F. J. MARZAL PALACIOS, «El colectivo esclavo presente en la ciudad de Valencia en la década de 1430 (procedencia, sexo y edad)», *XVIII Congrès d'Història de la Corona d'Aragó*, 2 volums, València, Universitat, 2005, 1439-1457.

11. En el primer quadre el nombre d'esclaves és de 667, i en el segon el d'esclaus és de 764. En ambdós, quan ens referim a vendes procedents de la documentació de la Batllia General del regne estem parlant de les contingudes en els Llibres de Confessions de Captius, en els Llibres de Contractes i en els Llibres de Comptes d'Administració. En ambdós també, per valencians entenem els residents a la ciutat de València i al seu entorn geogràfic més proper (l'actual comarca de L'Horta). Quant als habitants, parlem de personatges qualificats en la documentació simplement com això, com a habitants de la ciutat de València. Pel tractament que se'ls atorga a la majoria d'ells (a molts se'ls qualifica com a venerables, i a d'altres com a honorables) i pels seus cognoms (en general il·lustres), podem deduir que estem davant gent d'elevada condició, o almenys consideració, social. En la categoria de «mixtos» englobem personatges que, pertanyent a categories distintes, han adquirit junts una esclava o un esclau. Finalment, i sobre els percentatges que s'assenyalen, en tots els casos són sobre el total.

QUADRE 2

Esclaus comprats per valencians entre 1375 i 1425 a partir de les vendes enregistrades en protocols notariais i als llibres de la Batllia General del Regne, segons la professió o condició social dels compradors, en percentatge.

Sector primari:	4,84%
Sector secundari:	55,49%
Construcció i vidre:	0,65%
Tèxtil:	13,22%
Pell i cuiro:	4,45%
Fusta:	13,22%
Metall:	6,41%
Alimentació:	15,05%
Altres:	1,96%
Diversos:	0,39%
Desconeguts:	0,13%
Sector terciari:	23,69%
Comerç:	16,1%
Transport marítim i terrestre:	0,52%
Hostaleria:	1,30%
Art i cultura:	1,04%
Medicina i sanitat:	1,70%
Dret, lleis i justícia:	2,35%
Administració reial i municipal:	0,65%
Ciudadans:	6,80%
Habitants:	0,52%
Noblesa:	3,66%
Clero:	0,91%
«Mixtos»:	4,05%

La lògica limitació d'espai ens impedeix detallar les professions concretes dins dels sectors primari, secundari i terciari, si bé nosaltres volem referir-nos expressament a algunes d'elles, les que considerem que són més rellevants als efectes que estem tractant.¹² Així, i pel que fa a les esclaves, els paraires (dins del subsector tèxtil) adquireixen el 2,69%, els flequers (subsector de l'alimentació) el 4,35%, els mercaders (subsector del comerç) el 27,13%, els apotecaris (subsector de la medicina i la sanitat) el 3,44%, o els notaris (subsector del dret, lleis i justícia) el 6,3%. Quant als esclaus, els agricultors (sector primari) adqui-

12. Per a una visió en profunditat del que era l'estructura de la propietat dels esclaus en la ciutat de València del final del segle XIV i el començament del XV remetem a la nostra tesi doctoral, MARZAL PALACIOS, *La esclavitud en Valencia...*, volum I, 651-704.

reixen el 4,71%, els paraires el 4,84%, els fusters (subsector de la fusta) el 12,95%, els flequers l'11,77% i els mercaders el 15,05%.¹³

A partir de l'estructura de la propietat que hem assenyalat podem anar entrant en detalls sobre les activitats laborals a què eren dedicats els esclaus i les esclaves. Començant per aquestes últimes, l'horitzó que se'n obre és el del treball domèstic, terme sota el qual s'agrupa una multiplicitat de tasques.¹⁴ La documentació consultada ens permet veure esclaves que exerceixen algunes d'aquestes tasques, com per exemple agranar el sòl i estendre la roba. De Caterina, esclava del canonge Pere Ferrer, es deia que mostrava una respiració fatigosa quan agranava o feia alguna altra feina. Maria, esclava de l'assaonador Joan Simó, segons la seva pròpia declaració, estava a la cuina i volia estendre quan va sentir els crits de la dona de l'amo, horroritzada davant de la visió del seu pare, el notari Jaume Vives, degollat.¹⁵ Algunes d'aquestes tasques implicaven sortir de casa, per fer la compra, complir algun encàrrec o fer la bugada. Sobre la primera, el ciutadà Guillem Argilagues assenyalava que Aixa, esclava del llicenciat en lleis Guillem Saera, anava al seu forn, i ho feia amb una filla de pocs dies que portava embolicada en roba al pit o a l'esquena.¹⁶ Respecte a la

13. En tots aquests casos, quan citem un ofici ens referim tant als professionals que l'exerceixen com a les seves dones, vídues i filles, donat que les dones, lògicament, també adquirien esclaves i esclaus, encara que en molta menor quantitat que els homes i sempre més esclaves que esclaus. Es tracta d'una consideració vàlida també per a les condicions socials.

14. Són nombrosos els historiadors que han especificat aquestes tasques, per a una ciutat en concret o per a un àmbit geogràfic ampli, deixant clar en molts casos que les esclaves també realitzaven determinades activitats de caràcter artesanal, sobretot les relacionades amb les primeres fases del procés tèxtil. Així, i per a Barcelona, T. VINYOLES I VIDAL, *La vida quotidiana a Barcelona vers 1400*, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana, 1985, 127-128; T. VINYOLES I VIDAL, «Integració de les llibertes a la societat barcelonina baixmedieval», FERRER I MALLOL I MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, 593-596; C. BATLLE I GALLART, «Els esclaus domèstics a Barcelona vers 1300», FERRER I MALLOL I MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, en especial 266-267 i 276-286; o HERNANDO I DELGADO, *Els esclaus islàmics...*, 147-152. Per a Sevilla, A. FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla y su tierra a fines de la Edad Media*, Sevilla, Diputació de Sevilla, 1979, 193-201 i 273-331. Per a Màlaga, GONZÁLEZ ARÉVALO, *La esclavitud en Màlaga...*, 141-145, 150-154 i 313-382. Per a Itàlia, F. ANGIOLINI, «Schiave», A. GROPPPI (ed.), *Il lavoro delle donne. Storia delle donne in Italia*, volum II, Bari, Editori Laterza, 1996, 92-115. Per a Provença, PH. BERNARDI, «Esclaves et artisanat: une main d'oeuvre étrangère dans la Provence des XIIIe-XVe siècles», *L'étranger au Moyen Âge. Actes du XXXe Congrès de la SHMESP*, París, 2000, 87-88. Per al conjunt de l'espai mediterrani occidental cristià, si bé sobretot referit a Itàlia i a Catalunya, J. HEERS, *Esclavos y sirvientes en las sociedades mediterráneas durante la Edad Media*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1989, 151-156 i 190-194; i C. CUADRADA, «Esclaus i esclaves a la Baixa Edat Mitjana: els diferents destins de canvi de vida», FERRER I MALLOL I MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, 332. Pel que fa a València, es pot consultar la bibliografia citada en les notes 1 i 2.

15. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 872, Requestes, mà 15^a, ff. 1r-5v (1420), i en concret f. 5v per al que es deia, pel que fa a Caterina; ARV *Justícia Criminal*, núm. 18, Cèdules, mà 5a, f. 16v (1407, abril 29) pel que fa a Maria.

16. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 859, Requestes, mà impossible d'identificar,

funció de missatgera de l'esclava, Francesca, la dona del corredor Joan Noguera, la reflecteix perfectament. Assenyala aquesta dona, en referència a l'esclava Francesca, propietat del mercader Ramon Torrent, que per raó de la gran amistat existent entre el seu marit i Torrent l'esclava passava per casa seva amb una certa freqüència, i ho feia «en nom del dit en Ramon Torrent com a senyor seu per dur algunes coses al marit d'ella».¹⁷ Quant a la bugada, el notari Pere Solivella assenyala davant del justícia criminal que feia uns dies la seva esposa havia enviat la seva esclava Caterina a una «alqueria e cases» a Massanassa per tal que fes la bugada.¹⁸

Però el treball domèstic de les esclaves no es limitava només a entorns privats, familiars. També s'exercia en entorns públics, com hostals o banys. Eulàlia, esclava tàrtara de l'hostaler Goçalbo, acusada de robatori per dos castellans, afirmava, en ser interrogada pel justícia criminal, que no era veritat que hagués entrat a l'habitació dels castellans, limitant-se únicament a agranar l'estança, i que tampoc no era cert que ella manegués diners en els últims dies, ja que només en tenia quan n'hi donaven una certa quantitat perquè comprés vi. Per la seva banda, Joan Suau major, ciutadà de València, indicava, també davant del justícia criminal, que posseïa un bany prop del mercat, on tenia «ses companyes per servitut del dit bany», entre les quals hi havia Elena, esclava tàrtara atacada per una clienta i ferida de gravetat.¹⁹

Finalment, un altre treball que podien fer les esclaves era el de dida.²⁰ En

ff. 33r-35r (1413, maig 5), remuntant-se els fets citats a 1398. Juan Vicente García Marsilla, en el seu treball sobre els sistemes alimentaris a la València baixmedieval, assenyala la necessitat d'acudir diàriament al mercat per proveir-se de les viandes de consum familiar i el caràcter femení que tenia aquesta tasca, duta a terme per l'ama de la casa o per alguna esclava o criada si és que en tenia. En concret evoca l'activitat que en aquest sentit havia de fer l'esclava dels mercaders Datini destacats a València, en els primers anys del segle XV. J. V. GARCÍA MARSILLA, *La jerarquia de la mesa. Los sistemas alimentarios en la Valencia bajomedieval*, València, Diputació de València, 1993, 132-133.

17. ARV, *Justícia Civil des del segle xv*, núm. 858, Requestes, mà 13^a, ff. 7r-12v (1412, juliol 16), i en concret f. 10r (1412, agost 3) per a la cita.

18. ARV, *Justícia Criminal*, núm. 47, Denúncies, mà 1a, f. 13r i v i passa (1396, març 21). Coneixem aquesta dada perquè estant l'esclava a Massanassa va ser objecte d'una violació per part d'un tal Mateu March, el qual, per la seva part, al·legava consentiment en la relació sexual. Es tracta d'una referència important, perquè, a més de mostrar-nos una esclava realitzant una tasca habitual, i pesada, ens situa davant l'evidència que el treball domèstic d'una esclava no es circumscriu únicament a la llar familiar, entesa com l'espai en el qual la família residia la major part del temps, sinó que també es desenvolupava en altres cases que el propietari pogués tenir, bé en la mateixa ciutat bé en l'espai d'horta que la rodejava, com és el cas.

19. ARV, *Justícia Criminal*, núm. 47, Denúncies, mà 1a, f. 34r i v i passa (1396, juny 26), i en concret mà 7a, f. 24v (la mateixa data) per a la indicació, pel que fa a Eulàlia; núm. 43, Demandes, mà 3a, ff. 24r-27v i continua (1397, octubre 15), i en concret f. 24r (la mateixa data) per a l'assenyalat per Joan Suau major, pel que fa a Elena.

20. Per a la Barcelona del segle XIV es pot veure J. HERNANDO DELGADO, «L'alimentació làctia dels nadons durant el segle XIV. Les nodrisses o dides a Barcelona, 1295-1400, segons

veiem algunes exercint aquesta funció, i sabem també que algunes persones adquirien una esclava amb aquest objectiu. És el cas del notari Antoni Desprats, que va comprar l'esclava russa Margarida, una mare recent, «per obs de criar en casa sua», com ell mateix assenyalava, afegint que «ha-li criades dues criatures» en els tres anys que va estar en el seu poder.²¹ Però per disposar d'una dida esclava, no calia comprar-la. Se la podia llogar. Així, el mercader Pere Climent lliurà en lloguer al notari Bartomeu Domingo la seva esclava Maria, per dos anys «*causa allectandi filium seu filios vestros*». En un altre cas, Caterina, que residia amb el notari Pere Llorens, lliurava a l'habitant de València Mateu Serra l'esclava Llúcia, embarassada, per dos anys a comptar del moment en què l'esclava donés a llum, també per fer de dida.²²

Quant als esclaus, el més cridaner sens dubte és el percentatge que està en poder d'artesans, de la qual cosa es deriva que una bona part del treball esclau, del treball dut a terme per esclaus, era treball artesanal.²³ Igual que succeïa amb les tasques domèstiques, també veiem els esclaus exercir diverses activitats artesanals. D'un esclau sarraí propietat de l'armer valencià Joan Cabrera (encara que la propietat li era discutida per un toledà), diferents testimonis, proposats pel procurador de Cabrera, confirmaven que treballava per a l'artesà. L'armer Martí Garcia assenyalava en concret que «havia vist lo dit catiu travessar e ffer ffahena

els documents dels protocols notariais», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols XIV*, 1996, 39-157, en especial 55-61 pel que fa a les esclaves i les llibertes. Una visió de la lactància per encàrrec a la València de la segona meitat del segle XIV i primeres dècades del XV, sense referències explícites això sí a esclaves, en P. IRADIEL MURUGARREN, «Familia y función económica de la mujer en actividades no agrarias», Y.-R. FOUQUERNE i A. ESTEBAN (coord.), *La condición de la mujer en la Edad Media*, Madrid, Universidad Complutense de Madrid-Casa de Velázquez, 1986, 223-259, i en concret 244-248.

21. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 868, Requestes, mà 12a, f. 32r i v i passa (1416, maig 21), i en concret mà 14a, f. 33r per a l'assenyalat pel notari.

22. ARV, *Protocols*, núm. 2355, Jaume Vidal (1418, desembre 19) per a Maria; núm. 9955, Joan Artigues (1416, juliol 18) per a Llúcia. Sobre aquest aspecte, Agustín Rubio assenyalava que en l'hospital d'en Clapers, al segle XIV, algunes de les dides que hi treballaven eren esclaves lliurades en lloguer pels seus propietaris, A. RUBIO VELA, *Pobresa, enfermedad y asistencia hospitalaria en la Valencia del siglo XIV*, València, Institució Alfons el Magnànim, 1984, 120.

23. Cosa que lògicament no era exclusiva de València. Per a d'altres ciutats i regions, i també per a la mateixa València, diferents autors que s'han ocupat del treball dels esclaus han destacat aquest fet, referint-se en molts casos als oficis més «esclavistes», si bé cal precisar que en relació a aquest treball dut a terme per esclaus també es posa l'accent en les activitats no artesanals, siguen agrícoles o de serveis. Així, per a Barcelona, P. BONNASSIE, *La organización del trabajo en Barcelona a fines del siglo XV*, Barcelona, CSIC, 1975, 97-103; BATLLE I GALLART, «Els esclaus domèstics...», 266-267 i 276-283; i HERNANDO DELGADO, *Els esclaus islàmics...*, 135-147 i 152-169. Per a Mallorca, O. VAQUER BENNASSAR, *L'esclavitud a Mallorca. 1448-1500*, Palma, Institut d'Estudis Baleàrics, 1997, 55-59. Per a Sevilla, FRANCO SILVA, *La esclavitud en Sevilla...*, 193-201 i 273-331. Per a Màlaga, GONZÁLEZ ARÉVALO, *La esclavitud en Màlaga...*, 145-158 i 313-382. Per a Provença, BERNARDI, «Esclaves et artisanat...». Una visió més àmplia geogràficament, HEERS, *Esclavos y sirvientes...*, 129-138; i CUADRADA, «Esclaus i esclaves...», 332. Per a València, es pot veure la bibliografia citada en les notes 1 i 2.

en casa del dit en Johan Cabrera, e travessava fort gentilment». Un altre armer, Bartomeu Tarrach, deia que des de feia mig any o més havia vist «ffer fahena al dit catiu dins casa del dit en Johan Cabrera». I un seller veí de Cabrera afirmava finalment que l'esclau era hàbil en l'ofici, i que «travessava un arnés tan bé com hom que·y fos».²⁴ Sabem igualment el que feien els esclaus dels brunaters, o almenys el que feia aquest esclau en qüestió. Es tracta d'un tàrtar de nom Joan. El seu propietari, el brunater Bernat Nadal, li va concedir la llibertat a condició que el servís quatre anys i li confeccionés tres peces de llana *brunaterie* al dia, tot i que, arribat el moment i al·legant diferents motius, no el va alliberar. El procurador de Joan exposà al justícia civil que l'esclau havia servit Nadal bé i de manera lleial els quatre anys, i fins i tot per més temps, i això «obrants lana en casa de aquell e anant a les vinyes o lla on li manava», i que quant al treball de la llana, en la carta de llibertat només es deia que l'esclau «li fos tengut de obrar tres peses de lana tots dies».²⁵

Una situació semblant, la concessió de la llibertat a un esclau si acomplia una sèrie de condicions, i l'incompliment d'aquestes, o almenys l'acusació per part del propietari que així havia estat, ens permet conèixer part de l'activitat laboral d'un esclau de paraire. Berenguer de Rocabertí va prometre la llibertat al seu esclau negre de nom Joan, abans sarraí i ara cristià, sota certes condicions. El paraire al·legava davant del justícia civil que l'esclau les havia incomplert, i que entre altres coses li havia robat catorze lliures de llana filada, cosa que d'altra banda l'esclau reconeixia. Un dels testimonis proposats per Berenguer, el teixidor Domingo Redó, declarava que l'esclau li havia portat llana filada en madeixes per fer mantes, i després la va portar als tints, i una altra vegada de tornada a l'obrador del teixidor.²⁶ Aquestes promeses de llibertat són una bona font d'informació sobre aquest aspecte, perquè entre les condicions exigides a l'esclau per concedir-li la llibertat es troba la realització d'una activitat laboral, que de vegades es detalla. Així, Pere, esclau tàrtar del sabater Vicent Mealla, per aconseguir la llibertat havia de, entre altres coses, «fer e acabar cascadun dia fayner VI parells de çabates de vira e doblo», i s'estipulava quant rebria l'esclau per acabar una major quantitat de parells. De la mateixa manera, Joan, esclau cristià, abans sarraí, de Teresa, vídua del cotoner Jaume de Falchs, havia d'arquejar cotó.²⁷

24. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 845, Requestes, mà 22a, ff. 1r-13v i passa (1407, setembre 26), i en concret mà 30a, f. 10r (1407, novembre 7) per a la declaració de Martí Garcia, f. 10r i v (la mateixa data) per a la de Bartomeu Tarrach, i ff. 10v-11r (la mateixa data) per a la del veí.

25. ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 464, Requestes, mà 6a, ff. 32r-38r (1383), i en concret ff. 35v-36r (1383, febrer 23) per a l'exposició del procurador de l'esclau.

26. ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 451, Requestes, mà 38a, ff. 23r-24v i passa (1382, desembre 16), i en concret mà 40a, f. 29r i v (la mateixa data) per a la declaració de Domingo Redó.

27. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 838, Requestes, mà 8a, f. 29r i v i passa (1404, abril 18), i en concret f. 29r (la mateixa data) per a la cita, pel que fa a l'esclau de Vicent Mea-

Es pot afirmar així (i de fet és una cosa que nombrosos autors ja han deixat clar) que els esclaus exercien en la València del final del segle XIV i el començament del XV una multiplicitat d'oficis artesanals. Nosaltres, per desgràcia, només tenim referències expresses al treball esclau per a un nombre reduït d'aquests oficis. Comptem, això sí, amb informació sobre el treball esclau en els dos oficis que més mà d'obra d'aquesta mena empraven, el dels fusters i el dels flequers.²⁸

En les fusteries, els esclaus, abans que res, serraven fusta, encara que com és lògic també haurien d'encarregar-se d'altres qüestions.²⁹ Són diversos els individus que, en declarar davant de la justícia en qualitat de testimonis per assumptes de diversa índole, manifesten haver vist esclaus de fusters fer aques-

lla; ARV, *Protocolos*, núm. 858, Francesc de Falchs (1409, febrer 20) per a l'esclau de Teresa, tractant-se en aquest cas de l'acord de llibertat i no de la seva denúncia, com passava amb els anteriors esclaus.

28. Com diem, són nombrosos els autors que en estudis de diferent naturalesa, dedicats específicament a l'esclavitud o no, i a partir de documentació de molt diversa mena (tot i que prima la procedent de la Batllia General del regne), han destacat la importància d'un o de diversos sectors artesanals com a propietaris d'esclaus a la València del final de l'edat mitjana, citant majoritàriament entre els artesans que més esclaus posseïen els flequers o els fusters, quan no tots dos. Així, L. PILES ROS, *Apuntes para la historia económico-social de Valencia durante el siglo XV*, València, Ajuntament, 1969, 166, destaca els fusters sobre tots els altres, i cita també els batifulles, paraires, flequers i ferrers; HINOJOSA MONTALVO, «Tácticas de apresamiento...», 33-34, assenyala els fusters i flequers, i esmenta igualment els artesans del tèxtil i del cuir; HINOJOSA MONTALVO, «De la esclavitud a...», 450, per als fusters i els flequers; IRADIEL MURUGARREN, «Valencia y la...», 86, assenyalava els flequers, igual que els artesans del tèxtil i del cuir; SIXTO IGLESIAS, «Emigrantes musulmanes y...», 359, assenyalava els fusters i els flequers; GARCÍA MARSILLA, *La jerarquía de...*, 126 nota 52 i 129, per als flequers; i DÍAZ BORRÁS, «Los redentores valencianos...», 515, per als fusters.

29. La tasca de serrar fusta era especialment dura. De fet, la tàctica emprada per alguns propietaris per forçar en el seu profit la voluntat del seu esclau era precisament la de posar-lo a treballar serrant fusta. Ho veiem, per exemple, amb el ciutadà Esteve Valença i el seu esclau cristià, abans sarraí, Antoni Tenmar. Antoni havia estat esclau del llaurador Joan Tenmar, el qual, en morir, el va alliberar sota la condició que servís nou anys la seva vídua. El cas és que l'esclau va ser adquirit per Esteve quan encara li quedaven cinc anys de servei, però el ciutadà, per tal que Antoni el servís més temps, el va posar a serrar en el mercat. Als precés de l'esclau perquè el tragués d'allí, Esteve responia que ho faria de seguida si firmava un document pel qual es comprometés a servir-lo durant dos anys a més dels cinc que li quedaven. Antoni, «per ço com pasava mala vida de la dita servitut de la serra», i perquè el seu propietari li havia promès que tan aviat com firmés el document deixaria de fer aquesta dura tasca, accedí a firmar-lo, i Esteve va complir la seva paraula, això sí, al cap de tres mesos de signat el document. Martí Sánchez, notari i procurador d'Antoni, s'encarrega de deixar ben clara la duresa d'aquesta activitat, en afirmar que a València no hi ha «tant greu servitut com és serrar fusta en lo mercat», ARV, *Justicia Cívil des del segle XV*, núm. 858, Requestes, mà 19a, ff. 1r-5r (1412, setembre 26), i en concret f. 3r i f. 4r per a les cites. Al final del segle XV el viatger Jeroni Münzer, al seu pas per València, assenyalava entre d'altres qüestions que havia vist «muchos cautivos con cadenas de hierro y grillos, forzados a durísimos trabajos, como serrar vigas y otras cosas», J. MÜNZER, *Viaje por España y Portugal*, Madrid, Ed. Polifemo, 1991, 45.

ta tasca. Per exemple, un individu assenyalava que el fuster Joan Samora tenia un «obrador de fusteria, lo qual ha en lo mercat de la dita ciutat, e quatre catius qui serraven». El fuster Guillem Salat, de la mateixa manera, indicava en relació a dos esclaus del també fuster Francesc Besaldú (un dels quals va matar l'altre en una baralla), que «tots jorns los vehia serrar en lo mercat, en casa del dit en Francesch Besaldú».³⁰ En altres ocasions són els mateixos fusters els que assenyalen aquest fet. Joan Pérez exposava al justícia civil que ell i Jaume Llombart havien fet «companya de fusta e de serrar de catius» en el seu obrador, regida pel segon.³¹ Finalment, la tasca de serrar fusta queda clarament especificada en alguns dels contractes de lloguer amb fusters, en els quals com és lògic també s'assenyala que l'esclau haurà de fer un altre tipus de tasques, les considerades oportunes pel receptor, dins de l'ús establert en aquesta mena de contractes. El fuster Francesc Mereu va cedir en lloguer el seu esclau Muça al també fuster Guillem Plana «per aserrar fusta». Ramon Llopis, notari, va fer el mateix amb el seu esclau Jaume, llogat pel fuster Jaume de Bellprat «*ad usum serrandi*». I Pere Roger, moliner de l'horta, va donar el seu esclau tàrtar Llorenç en lloguer al fuster Pere Salat «*ad serrandum*».³²

Pel que fa als fusters, hem pogut comprovar que són nombroses les mencions al mercat i als obradors de fusteria que hi havia. És el que es coneix com *la fusteria del mercat*, segons apareix en la documentació. Allí, en un sector del mercat, es trobaven com diem nombrosos obradors dedicats als treballs de fusteria. No sabem si tots els de la ciutat, possiblement no, però en qualsevol cas no creiem errar si afirmem que hi havia els tallers dels principals fusters, dels qui més esclaus posseïen. La fusteria del mercat se'ns presenta així com l'espai físic amb major concentració d'esclaus de la ciutat de València en la cronologia que ens ocupa.³³

Pel que fa al forn, aquí l'activitat esclava sembla centrar-se en el maneig de la pala, encara que de segur molts esclaus desenvolupaven un altre tipus de

30. ARV, *Justícia Civil des del segle xv*, núm. 853, Requestes, mà 27a, f. 6v (1410, octubre 22) pel que fa als esclaus de Joan Samora; ARV, *Justícia Criminal*, núm. 46, Denúncies, mà 3a, ff. 29r-30v i continua (1387, juny 28), i en concret mà 4a, f. 9r (1387, agost 14) per a la cita, pel que fa als de Francesc Besaldú.

31. ARV, *Justícia Civil des del segle xv*, núm. 855, Requestes, mà 19a, f. 33r i v (1419, agost 19), i en concret f. 33r (la mateixa data) per a la cita, en una mena de discòrdia entre els dos fusters pels comptes de la companyia.

32. ARV, *Protocol·ls*, núm. 416, Joan de Campos sr. (1419, març 31) per a Guillem Plana; núm. 2406, Vicent Saera (1404, gener 28) per a Jaume de Bellprat; núm. 2419, Vicent Saera (1418, maig 21) per a Pere Salat.

33. Una fusteria del mercat que sofrí un paorós incendi el març de 1447, amb el resultat, lògic per altra part, de la seva total destrucció, a part que hi moriren diverses persones, i entre elles alguns esclaus. L'impacte a la ciutat va ser enorme (el foc s'inicià de nit), i de fet es tracta d'un esdeveniment que ha quedat recollit en el *Dietari del Capellà* d'Alfons el Magnànim, J. SANCHIS SIVERA (ed.), *Dietari del capellà d'Anfòs el Magnànim*, València, Acció Bibliogràfica Valenciana, 1932, 189.

tasques. A aquests aspectes tècnics, se n'hi sumaven d'altres com el transport del combustible i de les matèries primeres o el manteniment del forn, que completava un servei que no era de cap manera ni agradable ni còmode. Agnès, vídua del ciutadà Bernat Bonafont, tutora i curadora testamentària del seu fill Pere, tenia un forn, i en el forn un esclau, Antoni, que «palejava e tenia la pal·la del dit forn», esclau que havia mort recentment, per la qual cosa la vídua n'havia comprat un altre, Joan, «per obs de regir la dita pal·la e forn». Com que havia d'endeutar-se per pagar el preu de l'esclau, diverses persones van declarar davant del justícia civil que era més convenient tenir un esclau que no un assalariat. El notari Lluís Llopis assenyalava que era millor gastar 50 lliures en un esclau «que no si havia a tenir lo forn tanquat o si tots jorns havia a logar homes per palejar en aquell e fer les fahenes d'aquell». Per la seva banda, Domingo Rastell, corredor, indicava que si ell tingué un forn com el de Bonafont «e lo dit sclau qui palejava li fos mort», no dubtaria a comprar un altre esclau «per al palejar e a fer les fahenes del dit forn».³⁴ El maneig de la pala s'especifica com a activitat a realitzar per l'esclau en alguns contractes de lloguer. Així, el flequer Esteve Gironès lliurava en lloguer el seu esclau sarraí Hazmet a Agnès i al seu fill Pere, flequer (personatges a qui acabem de referir-nos), esclau llogat «*ad palegandum et faciendum omnia alia vestra mandata*». En altres lloguers s'empra el terme *ad flaqueiandum*. El mercader Bernat Sans va donar en lloguer el seu esclau sarraí blanc Çæet a un flequer (l'abans citat Esteve Gironès), i ho va fer «*in mancipium et servicialem vestrum ad flaqueiandum et faciendum vestra omnia alia mandata*». I en altres el que trobem són els dos termes. Quan Gironès, una altra vegada ell, va lliurar en lloguer el seu esclau sarraí blanc Mahomat, a un flequer i a la seva esposa, ho va fer «*ad flaquejandum et palejandum*».³⁵

En definitiva, i com ja vam tenir ocasió d'assenyalar, tan sols breument, els fusters i els flequers eren els professionals que dins del sector secundari més esclaus adquirien. Si en el cas dels primers un dels aspectes que cal destacar era el de la concentració física d'esclaus que aquesta adquisició comportava, en la fusteria del mercat, en el dels segons això no era així. Ans al contrari, perquè com assenyala Juan Vicente García Marsilla en el seu ja esmentat estudi dels sistemes alimentaris a València, i en tractar de la localització dels punts de venda d'aliments, en concret de pa, «*los hornos y las panaderías constituían una tupida malla que abarcaba prácticamente toda la ciudad*».³⁶

34. ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 854, Requestes, mà 3a, ff. 8r-10r (1411, febrer 5), i en concret f. 8r (la mateixa data) per a les dues primeres cites, que són part del que exposà el pintor Joan Rull, procurador d'Agnès, f. 9r i v (la mateixa data) per a la declaració de Lluís Llopis, i ff. 9v-10r (la mateixa data) per a la de Domingo Rastell. El justícia civil autoritzà que Agnès s'endeutés per pagar el preu de l'esclau.

35. ARV, *Protocols*, núm. 2419, Vicent Saera (1418, maig 14 i febrer 16) per al lloguer de l'esclau Hazmet i el de l'esclau Çæet respectivament; núm. 2421, Vicent Saera (1420, agost 17) per al de l'esclau Mahomat.

36. GARCÍA MARSILLA, *La jerarquía de...*, 110-120, i en concret 110 per a la cita.

Mes enllà de tot el que hem apuntat sobre els treballs exercits per esclaus, per homes, no deixa de ser un error vincular el treball de l'esclau a la professió del propietari. Al que hem de vincular-ho és als interessos del propietari, per dir que un esclau treballa per al seu propietari allí on a aquest últim li ve bé que el seu esclau treballi, en funció de les seves possessions o de la seva estructura patrimonial. Una cosa lògica, si tenim en compte que molts esclaus estan en poder de propietaris que exerceixen professions en què els seus esclaus no poden ajudar-los, o de gents que no exerceixen cap professió com a tal, esclaus que sens dubte treballen, exerceixen una activitat laboral. En què treballen? En aquests casos, i en realitat en tots els casos, insistim que en allò en què als seus propietaris els venia bé en funció dels seus interessos. Si un mercader es dedicava a la producció de draps, allí que podia treballar el seu esclau. Si un notari posseïa un forn, el mateix. Si un ciutadà el que posseïa era un molí, el mateix. Les combinacions són moltes, el problema radica a trobar algun rastre en la documentació que ens hi condueixi, que ens permeti visibilitzar-les.³⁷

Amb tot, res no supera en aquest àmbit a la terra. L'espai agrícola que rodejava la ciutat de València, l'horta, no estava ni de bon tros en la seva totalitat en mans de llauradors. Eren gents de professions o condicions socials molt diverses les que posseïen, en major o menor grau, parcel·les en l'horta.³⁸ Si tenien esclaus, res no impedia que aquests fossin obligats a exercir el treball de la terra. En el que ja cal introduir una diferenciació és en la intensitat del treball agrícola dut a terme per esclaus de no llauradors, o més que en la intensitat, en la dedicació, exclusiva o quasi en alguns casos, circumstancial o episòdica en altres. El primer ho veiem quan a un comprador només li interessa d'un esclau que sàpiga treballar el camp, en concret que sàpiga cavar, i en cas contrari no el vol. Pere Mahiques, mercader i draper, estava a la porta del seu obrador de draperia quan va veure passar un corredor en plena tasca de subhasta d'un esclau negre. Interessant-se per ell, li va preguntar al corredor si li deixava dos o tres dies «per regonèxer-lo e per veure si sabia cavar». Pere, en presència de l'amo de l'esclau, va repetir la mateixa pregunta, si li deixava uns dies per comprovar si sabia cavar, «car per allò lo havia mester més que per àls».³⁹ Més clar

37. Per exemple, de Jaumet, esclau rus del ciutadà Jaume Perfeta, fugat del seu poder, es diu que és moliner, Arxiu Municipal de València, *Lletres Missives*, g3 – 17 (1423, juny 28). Respecte a Jaume Perfeta, primer mercader i després ciutadà, i més tard cavaller, Enrique Crusel·les assenyalava que el 1413 adquirí dos molins en l'horta, E. CRUSELLES GÓMEZ, *Los mercaderes de Valencia en la edad media (1380-1450)*, Lleida, Editorial Milenio, 2001, 338.

38. L'estudi particular de diferents col·lectius professionals dut a terme en els últims anys (parlem de notaris i mercaders) ha posat de manifest, per a la primera meitat del segle XV, que aquests grups eren propietaris de terres en l'entorn immediat de la ciutat. Així, per als notaris, J. M. CRUSELLES GÓMEZ, *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV*, Barcelona, Fundació Noguera, 1998, 350-353, 366-368 i 371; i per als mercaders, CRUSELLES GÓMEZ, *Los mercaderes...*, 340-347.

39. ARV, *Justícia civil des del segle XV*, núm. 872, Requestes, mà 16a, f. 23r i passa (1420, octubre 12), i en concret mà 20a, f. 44r per a les cites.

encara apreciem aquest fet quan veiem un esclau vinculat a una propietat rural, a una alqueria en concret. D'una alqueria en l'horta es va escapar Jordi, esclau tàrtar del mercader Domingo Olzina. Relacionat amb una alqueria veiem també Joan Colom, esclau negre. Joan era propietat del cavaller Gil del Poyo, i segons afirmava el justícia civil, Gil, en el seu testament, el «lexà franch e quití, ab condició que servís e treballàs en l'alqueria del dit mossèn Gil que havia en lo loch de Benifaraig o que servís per lo dit temps mossèn Berenguer de Monpalau, gendre seu, si la dita alqueria dins lo dit temps se venia».⁴⁰ La segona cosa, el treball agrícola puntual, les molt poques notícies amb què comptem ens remetent a esclaus d'artesans i al treball en les vinyes, encara que de cap manera hem de pensar que això es donava només en el medi artesanal. L'assassinat del fuster Jaume de Valls ens ofereix la possibilitat de conèixer el que de segur era una realitat ben estesa. Per la part de l'assassinat s'afirmava davant del justícia civil que dos esclaus sarraïns del fuster Joan Pérez havien anat

«a cavar a la vinya del dit en Jacme en satisfacció de dos jornals los quals lo dit en Johan Pérez devia, un al dit en Jacme e altre a'n Francesch de Eviça, gendre d'aquell dit en Jacme, per ço com un catiu del dit en Jacme e altre del dit en Francesch cavaren sengles jornals a la vinya del dit en Johan Pérez».⁴¹

En definitiva, és clar que el treball esclau en l'agricultura tenia una importància molt major del que en principi, per la sola possessió d'esclaus per llauradors (que de cap manera era àmplia com hem tingut ocasió d'assenyalar), es podria pensar.⁴² Ara bé, en una visió global del treball esclau, de les tasques

40. ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 480, Requestes, mà 21a, ff. 31r-32r (1384, juny 7) per a l'esclau fugat; ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 865, Requestes, mà 25a, f. 29r (1415, desembre 3) per a l'esclau del cavaller.

41. ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 480, Requestes, mà 24a, f. 8r i v (1384, juny 25), i en concret f. 8r (la mateixa data) per a la cita. Podem recordar ací igualment l'esclau del brunater Bernat Nadal, el qual, segons el seu procurador (el de l'esclau) treballava la llana a casa del propietari i anava a les vinyes o allí on se li ordenava que anés.

42. Ací hem de referir-nos de manera obligada al cas barceloní, perquè això que diem ací per a la ciutat de València ja s'ha dit per a la capital catalana, i en general per a tot Catalunya. Així, HERNANDO DELGADO, *Els esclaus islàmics...*, 135-169, i en especial 166; R. SALICRÚ I LLUCH, «Entre el reclam de les terres islàmiques i l'escapada septentrional: la institucionalització de la por a les fugues d'esclaus a la Catalunya tardomedieval», en FERRER I MALLOL i MUTGÉ I VIVES (eds.), *De l'esclavitud a...*, 112-117, i en especial 114; i R. SALICRÚ I LLUCH, «Fugues, camuflatge i treball esclau a l'entorn del castell de Tortosa i de les terres de l'Ebre en el primer terç del segle XV», *Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia* 25, 2003-2004, 424-427. En aquests mateixos estudis, realitzats a partir de tipologies documentals diferents, podem trobar idees interessants sobre el treball esclau, idees que se situen moltes d'elles en la línia del que tractem més endavant sota el nom de consideracions sobre el treball esclau. A aquest respecte, també son interessants els estudis, tots ells recents, de FURIÓ, «Esclaus i...»; BERNARDI, «Esclaves et artisanat...»; GONZÁLEZ ARÉVALO, *La esclavitud en Màlaga...*, 139-158; i fins i tot F. PLAZOLLES

exercides a València per esclaves i esclaus, les estrictament relacionades amb l'àmbit domèstic ocupen, sens dubte, un lloc més que destacat. No creiem errar si afirmem que prop de la meitat del total del treball esclau era treball domèstic, afirmació que no és sinó un exercici de sentit comú, essent com eren les tasques domèstiques les pròpies de les esclaves i la presència d'aquestes molt important en termes numèrics a la ciutat de València. El treball artesanal també té un gran pes, si bé se situa en un nivell inferior respecte al domèstic, perquè eren molts els esclaus que exercien activitats de caràcter secundari. Quant al treball agrícola, era significatiu, en una ciutat rodejada d'un sòl fèrtil, en mans a més de gents de diferents professions o condicions socials, encara que el volum d'aquesta mena de treball era clarament inferior al domèstic i també a l'artesanal.

Consideracions sobre el treball esclau

Aquesta segona part de l'article està dedicada a comentar diferents aspectes del treball esclau, considerant-lo ara més des de l'anàlisi que des de la descripció. Les nostres observacions es refereixen en major grau als esclaus que a les esclaves. En realitat, del que hem assenyalat en les pàgines anteriors es derivava ja alguna consideració, com ara que l'esclau era un treballador polivalent, capaç d'exercir activitats diferents. Això era així no sols durant la seva subjecció a un mateix propietari, sinó, a més llarg termini i de manera si és possible més acurada, al llarg de la seva trajectòria en esclavitud.⁴³ El que hem de tenir clar, per tant, és que un esclau aportava treball, en el sentit més ampli de la paraula.

En el que convé entrar és en el caràcter que presentava aquest treball esclau, en el sentit de si era qualificat o no. La imatge que se sol tenir sobre aquesta qüestió és que el treball esclau no era qualificat. Una esclavitud plana quant als aspectes tècnics, formada per esclaus l'única aportació laboral dels quals era la seva força, sense cap participació en tasques productives complexes

GUILLÉN, «Trayectorias sociales de los libertos musulmanes y negroafricanos en la Barcelona tardomedieval», FERRER i MUTGÉ (eds.), *De l'esclavitud a...*, 616-626.

43. Les activitats laborals dutes a terme per un esclau sota diferents propietaris poden abastar amb el pas dels anys un ampli espectre sectorial. En tenim un exemple amb l'esclau de l'armer Joan Cabrera, al qual ja ens hem referit anteriorment. Aquest esclau havia estat capturat en el sultanat de Granada per un cavaller de Sevilla, el qual el va vendre a un mercader d'aquesta ciutat, i aquest últim al seu torn, passats cinc anys, a un adobador de cuiros de Còrdova, amb qui va estar més de mig any. A Còrdova va ser adquirit pel toledà Pero Carrillo. A Toledo va ser vist treballant en les obres que Pero feia a casa seva. Fugat del seu poder, passà per Lleida i d'allí es dirigí a Xixona, on realitzà per un temps treballs agrícoles. Capturat, acabà en mans del governador, i va ser venut a un argenter valencià, que va ser qui el va vendre a Cabrera, i arribà a adquirir una notable perícia en l'ofici d'armer, ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 845, Requestes, mà 22a, f. 1r-13v i passa (1407, setembre 26), en un plet sobre la propietat de l'esclau, discutida entre Carrillo i Cabrera.

(parlem sobretot del sector secundari).⁴⁴ Certament, gran part del treball esclau era treball sense qualificar, però només pel fet que la major part del treball que requeria la societat urbana baixmedieval, en general, era treball sense qualificar. Els esclaus no eren els únics que exercien treballs d'aquesta mena. Però junt amb aquests esclaus, i sense que constituïssin una excepció, veiem d'altres que sí que duen a terme tasques productives complexes, esclaus que poden ser considerats autèntics especialistes en un ofici. I és aquí on hem d'introduir la qüestió de la formació dels esclaus, per assenyalar que aquests artesans amb esclaus pràctics en el seu ofici no recorrien només a la compra d'un esclau ja format, sinó també, i tal vegada sobretot, a la formació per ells mateixos d'un esclau que de forma prèvia desconeixia la tasca que havia de fer. Per això no hem de deduir automàticament de la no coincidència entre la professió del comprador i la del venedor que l'esclau no realitzaria una tasca especialitzada, i el mateix podem dir de la no coincidència entre la professió de l'esclau i la del seu comprador. Un artesà que treballés un ofici tècnicament complex, o almenys dotat d'una certa complexitat, podia adquirir un esclau que no conegués l'ofici i ensenyar-li, lògicament en el seu propi benefici.⁴⁵ Els esclaus (alguns esclaus), per tant, aprenien oficis, adquirien capacitats laborals, en el que no és més que una conseqüència lògica del caràcter laboral que tenia l'esclavitud (capacitats laborals desaprofitades d'altra banda amb relativa freqüència si d'un canvi de mans es derivava l'obligació d'afrontar una tasca diferent de la duta a terme fins llavors).

44. A això contribueix el fet que en les vendes la professió o condició social de venedor i comprador no sol coincidir, cosa que dóna peu a considerar que al comprador li és igual el bagatge tècnic de l'esclau o els seus coneixements laborals, perquè l'emprarà en tasques que requereixen d'escassa o nul·la especialització, i en les que importa més el component físic. I encara en major mesura, i ens referim ara a l'estricta marc valencià, contribueix el fet que quan sabem la professió de l'esclau i la del seu comprador, quasi mai no coincideixen. És a través dels Llibres de Confessions de Captius com coneixem la professió d'una part dels esclaus (ens referim a esclaus sarraïns nord-africans i granadins) arribats a València al principi del segle XV, i el ventall que se'ns presenta és amplíssim (parlem de les professions que tenien en la seva terra, quan eren lliures, perquè en la gran majoria dels casos es tracta de subjectes acabats de capturar, la vida dels quals en esclavitud comença en aquest moment). Només de manera excepcional, com diem, un comprador valencià adquireix un esclau que manifesta exercir el seu mateix ofici. Aquests Llibres de Confessions en ARV, *Real Cancelleria*, núm. 626, per als anys 1409-1412; i ARV, *Batllia*, núm. 193, per als anys 1419-1434.

45. De fet, això ho veiem en la documentació amb una relativa freqüència. Així, de l'esclau sarraí que estava en poder de l'artesà Joan Cabrera, un seller assenyala que «sabia certament, per tal com ho havia vist, que lo dit en Johan Cabrera havia asinestrat lo dit catiu en lo dit offici», fins el punt que «travessava un arnés tan bé com hom que:y ffos», ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 845, Requestes, mà 22a, ff. 1r-13v i passa (1407, setembre 26), i en concret mà 30a, ff. 10v-11r (1407, novembre 7) per a les cites. En el mateix sentit, Ferrer Pérez, *mestre de trompes* de València, referia al justícia civil que havia adquirit l'esclau tàrtar Esteve quan aquest últim tenia 7 anys, i que li havia «mostrat lo offici de lautoneria», ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 561, Requestes, mà 60a, f. 11r (1383, desembre 23).

Un element que també cal considerar és el relatiu al fet que els esclaus, homes i dones en aquest cas, no treballaven únicament per al seu propietari. També ho feien per a terceres persones, per a totes aquelles persones que el propietari jutgés oportú. Els lloguers d'esclaus són la manifestació més evident de treball per a tercers. Ja hem tingut oportunitat de parlar-ne en referir-nos a les dides i al treball en les fusteries i en els forns.⁴⁶ Amb tot, no són l'única, i tal vegada ni tan sols la més important, perquè a aquest respecte hem de tenir molt present el treball a jornal, la cessió d'un esclau per part del seu propietari per un breu termini de temps, fins i tot per dies, perquè realitzés alguna tasca en mans d'una altra persona, i percebés per això una quantitat. Nosaltres pensem, si bé a manera d'hipòtesi, mancats de dades com estem, que era una pràctica relativament estesa, sobretot entre determinats propietaris, cas de ciutadans, habitants o nobles, sense descartar-ne ni de bon tros d'altres, que jutjarien més interessant posar els seus esclaus a disposició de terceres persones que emprar-los ells mateixos, i que aquests esclaus serien empleats en tasques de tota mena, domèstiques pel que fa a les dones i agrícoles, artesanals i de serveis pel que fa als homes.⁴⁷

L'última consideració que volem formular parteix d'un fet d'altra banda evident, com és el que els esclaus, aquests treballadors esclaus a què ens referim, homes i dones, estaven subsumits en una marea de treballadors lliures, entre els quals cal incloure també els lliberts. Convé saber que una part del treball que es feia a la València del final del segle XIV i el començament del XV era fet per esclaus, però també convé valorar en la seva justa mesura aquesta aportació

46. Per al període 1375-1425 els elements més destacats dels contractes de lloguer d'esclaus a València són la seva distribució cronològica, amb una acumulació dels mateixos molt important en els anys finals de la cronologia, i el seu caràcter masculí, ja que en quasi tots els casos els implicats són homes. Es tracta de lloguers generalment d'un any de duració, generalment també de treball i no d'aprenentatge, i en els quals molts dels esclaus van a parar a mans de fusters i en especial de flequers. Una informació més àmplia es pot trobar en la nostra tesi doctoral, MARZAL PALACIOS, *La esclavitud en Valencia...*, volum I, 627-630. Per a una cronologia una mica posterior —inici de la segona meitat del segle XV—, si bé en un estudi no dedicat en exclusiva als esclaus, R. SIXTO IGLESIAS, «Los jóvenes y la incorporación al mercado de trabajo. Contratos de "afermament" en Valencia (1458-1462)», *II Congreso de jóvenes historiadores y geógrafos*, València, 1993, 179-180. El que apunta Ricardo Sixto presenta una gran similitud amb el que veiem per al final del segle XIV i el començament del XV.

47. En aquest sentit, és interessant el que assenyala el ciutadà Pere Piquer, que acusava davant el justícia civil el barber Ramon Julià d'haver-li practicat al seu esclau Bartomeu una sagnia incorrecta, a conseqüència de la qual no podia treballar. Assenyalava Pere que si es dictaminava la culpabilitat del barber, aquest últim havia de ser condemnat a pagar-li «per cas-cun jorn que ha stat per la dita rahó de no fer fahena ni starà d'ací avant en tres sous, com tant ne acostumàs per guayar lo dit catiu cas-cun jorn», ARV, *Justícia Civil segle XIV*, núm. 692, Requestes, mà 23a, ff. 15r-16r (1395, juliol 31), i en concret f. 15r (mateixa data) per a la cita. La pregunta que podem fer-nos és la de si aquesta quantitat era la que s'estalviava el propietari amb el treball de l'esclau, en no haver de pagar a un treballador lliure, o si era la que guanyava en cedir el seu esclau a jornal a un tercer.

laboral, tot assenyalant que era mínima en comparació amb la del conjunt de la població treballadora lliure, que era la que assumia la major part del treball, d'acord amb la seva major importància quantitativa, atès que estem parlant de col·lectius, l'esclau i el lliure, molt diferents en nombre.

Això ens situa davant d'una realitat clara i per descomptat ja coneguda, com és la d'una plena compatibilitat entre la mà d'obra lliure i la mà d'obra esclava. A nivell de la ciutat i a nivell també de cada una de les unitats productives o de les cèl·lules econòmiques, totes elles de base familiar.⁴⁸ Únicament per a algunes tasques molt concretes podem plantejar-nos si la mà d'obra esclava predominava en termes numèrics sobre la lliure, com per exemple la de serrar fusta. Nosaltres pensem que així era, fins al punt de creure que la major part de la fusta serrada a València entre 1375 i 1425 ho va ser per esclaus, i això, tal vegada, pel rebuig de la població lliure a exercir una activitat tan dura, o almenys a fer-la en les condicions salarials ofertes. El recurs a la mà d'obra esclava seria una bona solució per no haver de satisfer uns salaris considerats elevats, quan no, posant-nos en el cas extrem, per comptar amb gent que volgués fer aquest treball, cosa que ja hauria quedat establerta en dates anteriors a 1375. Per al període 1375-1425, però, resulta d'especial interès el treball en el forn, ja que sembla produir-se, cap al final, una important entrada de mà d'obra esclava en el sector, qui sap si fins al punt de convertir-se en majoritària enfront de la lliure, tal és la intensitat de les compres d'esclaus efectuades per flequers des dels primers anys de la dècada de 1410, i que no veiem abans.⁴⁹

Si ens situem en dates posteriors a 1425 hem de fer referència obligatòriament al tragí de mercaderies, a l'interior de la ciutat i sobretot a la platja, en el Grau. En parlar de tragí de mercaderies ens referim al seu transport des de les

48. És sobretot de l'àmbit domèstic del que tenim més evidències documentals d'aquesta compatibilitat entre mà d'obra lliure i mà d'obra esclava. Així, per tenir cura de part dels fills d'Isabel, vídua del donzell Riusech de Torres, difunta, el ciutadà Manuel Suau, el seu tutor, comptava amb «una dona de soldada e una sclava», ARV, *Justícia Civil des del segle XV*, núm. 882, Requestes, mà 9a, f. 13r i v (1425, juliol 6). De la mateixa manera, el jove mercader Francisc d'Artesa tenia per al seu servei i el de la seva dona un macip, un esclau, una dona i una esclava, núm. 870, Requestes, mà 12a, ff. 29v-30v (1418, juliol 8). Per la seva part, i en el terreny artesanal, sabem que amb l'espiller o mercer Guillem Navarro es trobava al mateix temps un lliure, Miquel Ferrer (al servei de Guillem com «macip o servent» por dos anys i amb un sou de 40 florins més l'ensenyament de l'ofici), i un esclau, Damià Navarro, a qui veiem fer un espill per a una dona: ARV, *Justícia Criminal*, núm. 46, Denúncies, mà 5a, ff. 7r i v y continua (1387, agost 9).

49. Els flequers adquireixen entre 1400 i 1409 el 3,03% del total d'esclaus, percentatge que ascendeix ja fins el 10,78% per al període 1410-1414 (al qual hem d'afegir-li un 2,94%, que és el percentatge dels adquirits per dones de flequers), el 15,23% per al 1415-1419 (més un 0,66%, els comprats per vídues de flequers) i el 15,26% per al 1420-1425. En conjunt, els flequers adquireixen un 0,80% dels esclaus entre 1375 i 1399, i un 13,89% entre 1400 i 1425. Els fusters, per la seva banda, adquireixen el 17,74% dels esclaus entre 1375 i 1399 i el 12,02% entre 1400 i 1425. Totes aquestes dades en MARZAL PALACIOS, *La esclavitud en Valencia...*, volum I, 675 i 687 nota 93.

embarcacions a terra ferma i des de terra ferma a les embarcacions, cosa que, donada la inexistència d'un moll, havia de fer-se per mitjà de barques, i també el seu transport en terra ferma, bé de forma prèvia a la seva càrrega en les barques que les portaran a les embarcacions, bé, en sentit invers, una vegada descarregades de les barques.⁵⁰ Sabem que el 1441, i per ordre de la batllia, es va prohibir a tot esclau, ja fos cristià o musulmà, «barquejar, batexeiar o tragarinar ab barques, bèsties o sens bèsties sot pena de vint morabatins». Seguim ací Jacqueline Guiral, autora que assenyala que fins a mitjan segle XV l'ofici de barquer estava obert als esclaus, però que després de 1441 la situació va canviar, a causa de la competència de la mà d'obra esclava. Una prohibició que es va estendre a més de l'ofici de barquer al de carreter i carregador, el seu complement en terra, encara que segons Guiral no sembla que aquesta prohibició s'observés plenament.⁵¹ Nosaltres no hem localitzat cap referència per al període 1375-1425 relativa al treball d'esclaus en les barques o com a traginers, però, si la penetració de la mà d'obra esclava era tan elevada el 1441, podem pensar que aquest fet es produïa ja almenys al final del primer quart del segle XV. Ara bé, el problema sorgeix a l'hora de determinar la propietat d'aquests esclaus, perquè a diferència del que succeeix per exemple a Barcelona, a València, entre 1375 i 1425, els barquers no posseeixen esclaus, i els mariners els posseeixen en molt escassa mesura.⁵² Si efectivament hi havia esclaus en les barques del Grau, o en terra, aquests serien propietat sobretot de gents de molt diversa professió o condició social (mercaders, ciutadans, nobles o altres), propietaris de barques adquirides com una part de la seva estratègia inversora que col·locarien en elles

50. Sobre el port de València en el període baixmedieval es pot veure A. DÍAZ BORRÁS, A. PONS PONS i J. SERNA ALONSO, *La construcción del puerto de Valencia. Problemas y métodos (1238-1880)*, València, Ajuntament de València, 1986, 1-14, en especial 4 per al sistema de càrrega i descàrrega, efectuat per mitjà de barques.

51. J. GUIRAL-HADZIOSSIF, *Valencia, puerto mediterráneo en el siglo XV (1410-1525)*, València, Edicions Alfons el Magnànim, 1989, 73-79 per al transport per barca i els barquers, i en especial 75-76, on es troba la cita. En una carta adreçada pels jurats de la ciutat de València al justícia del Grau de data 5 de setembre de 1441, s'al·ludeix a l'establiment fet per lo Consell de aquesta ciutat que sclaus no poguessen bastaxejar», en relació a l'esclau d'un ciutadà difunt a qui per aquesta decisió se li havia impedit realitzar aquesta tasca (que se suposa feia anteriorment), i que en obtenir la llibertat ja podia exercir, A. RUBIO VELA, *Epistolari de la València medieval*, volum 2, València/Barcelona, Institut de Filologia Valenciana, 1998, 358, Document 146.

52. Són nombrosos els estudis, específics sobre esclavitud o no, que assenyalen la importància dels barquers barcelonins com a propietaris d'esclaus. Així, J. MIRET I SANS, «La esclavitud en Cataluña en los últimos tiempos de la Edad Media», *Revue Hispanique* XLI, 1917, 21; BONNASSIE, *La organización del trabajo...*, 98; C. CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462. Un centre econòmic en època de crisi*, 2 volums, Barcelona, Curial, 1977-1978, volum 1, 88-91; R. SALICRÚ I LLUCH, *Esclaus i propietaris d'esclaus a la Catalunya del segle XV. L'assegurança contra fugues*, Barcelona, CSIC, 1998, 81-85; M. T. FERRER I MALLOL, «Esclaus i lliberts orientals a Barcelona. Segles XIV i XV», FERRER i MUTGÉ (eds.), *De l'esclavitud a...*, 196-197; i HERNANDO DELGADO, *Els esclaus islàmics...*, 99, 153, 160 i 167.

als seus esclaus, o, en segon terme, de gents que posarien els seus esclaus a treballar a jornal fent aquestes activitats.

En definitiva, treball a la fusteria, treball al forn i treball a la barca, o com a traginer. Activitats totes elles caracteritzades per la seva duresa, abans exercides de forma majoritària per lliures i cada vegada més dutes a terme per esclaus.⁵³

Conclusió

En aquest punt, i ja per a acabar, hem de remetre'ns a l'inici de l'article i el que hi apuntàvem. Hi dèiem que el treball esclau a la València dels segles XIV i XV continuava sent poc conegut. Nosaltres hem intentat aprofundir-hi per a una cronologia molt determinada, el període 1375-1425. Ara coneixem el treball esclau amb un cert detall, cosa que ens permet retornar a les dues imatges projectades per la historiografia sobre el treball esclau a la València del final de l'edat mitjana, per concloure que ambdues eren encertades: la que, sense entrar en excessives concrecions, parlava de diversitat en les ocupacions dels esclaus en funció del seu sexe i de les ocupacions dels seus propietaris, i la que parlava d'una intensa ocupació artesanal dels esclaus. Nosaltres hem fet al·lusió a algunes de les activitats a què eren dedicades les esclaves, sempre dins de les denominades tasques domèstiques, i també a les pròpies dels esclaus, ja fossin de caràcter artesanal, agrícola o de serveis. A partir de la indicació d'aquestes tasques concretes hem exposat diferents consideracions sobre el treball esclau, consideracions que són en realitat l'element més valuós, pel que puguen aportar (en realitat, pel que el cas valencià pugui aportar) al millor coneixement d'una qüestió tan important en el conjunt del fenomen esclavista a l'Europa mediterrània baixmedieval.

Finalment, voldria fer només una mínima referència a l'esclau en tant que mà d'obra enfront de la majoritària mà d'obra lliure. Enfront d'aquesta, el treball esclau presenta unes particularitats. Ja n'he assenyalat alguna, com la seva polivalència, i podem encara assenyalat-ne d'altres, com el nivell d'exigència a què es pot arribar per part del propietari o la seva plena disponibilitat. Però, a més a més, és un tipus de mà d'obra al qual no pot accedir tothom, ja que es necessita un desembossament, de vegades important, per fer-se amb un esclau, i és sobretot el tipus de mà d'obra susceptible de generar majors beneficis (i també, és cert, els majors maldecaps) a qui l'empra. Uns beneficis derivats de l'estalvi en

53. Un altre ofici en el qual la presència de mà d'obra esclava resulta important és el dels torcedors de seda, si bé aquí ens situem ja en el tram final del segle XV i en el context d'una activitat, la sedera, en plena expansió, G. NAVARRO ESPINACH, *Los orígenes de la sedería valenciana (siglos XV-XVI)*, València, Ajuntament de València, 1999, 128-129. Vicenta Cortés, per al període dels Reis Catòlics, repassa els compradors d'esclaus, i assenjala entre altres col·lectius els flequers, fusters o barquers del Grau, CORTÉS ALONSO, *La esclavitud en Valencia...*, 124-127.

salaris que la possessió d'un esclau comporta, i que permeten recuperar la inversió en pocs anys, i també, cosa molt important, uns beneficis derivats del fet que l'esclau pot ser col·locat sense excessius problemes en el mercat, així com que el propietari pot canalitzar en benefici seu l'aspiració a la llibertat que té tot esclau. És aquesta capacitat de procurar beneficis a qui l'empra el que diferencia més radicalment la mà d'obra esclava de la lliure, i és a partir d'aquest fet com hem d'intentar explicar l'auge de l'esclavitud que s'observa al final de l'edat mitjana, tenint clar que els beneficis econòmics no són els únics que n'extreu el propietari, i que n'hi ha d'altres (menys evidents per a l'historiador i per això fàcilment negligibles), com els socials, els que es deriven de la possessió d'un ser humà, en un context ideològic que ho veu com a positiu, que també cal considerar.⁵⁴

54. Una visió sintètica d'aquest creixement de l'esclavitud al final de l'edat mitjana a A. FURIO, «Mercancías humanas: el nuevo auge de la esclavitud al final de la Edad Media», M. CHUST (ed.), *De la cuestión señorial a la cuestión social. Homenaje al profesor Enric Sebastià*, València, Universitat de València, 2002, 23-38, on es reprenen idees ja expressades per l'autor a «Esclaus i assalariats...».